

KUKUCSKA VILÁGA

— Iskola és néprajz —

Nem a miénk az a gondolat, hogy a néprajz iránti érdeklődést felébresszük a tanulóifjúságban. Györffy István ennek az úttörője, jól lehet más indítékok és célok vezették. Mi a néprajzi kutatómunkát nem azzal a céllal akarjuk meghonosítani az iskolában, hogy tanulóifjúságunk felkutassa és egy-egybe foglalja egy tájnak — a mi esetünkben Zentának — egész népismereti anyagát. Munkánk nem is terjed ki a néprajztudomány minden ágára. Célunk a jelen pillanatban az ifjúság ilyen irányú érdeklődésének felkeltése, az, hogy tanulóinkat elvezessük a népismeret s a néprajzi kutató-gyűjtő munka ösvényére, megmutassuk a tennivalókat, bevezessük őket a munka módszerébe. Ez önmagában természetesen nem elégitene ki bennünket, de azokat sem, akik ebben a munkában résztvesznek. Ezzel a kezdeményezéssel azt szeretnénk elérni, hogy a jövő értelmiségi és közpályán dolgozó emberei ne csak az iskolai oktatásból ismerjék meg népünk egyéniségét, anyagi és szellemi műveltségét, életkérdéseit, gondolatvilágát és temperamentumát (már amennyire az iskola ezekre kitér). Nem akarunk hamis képet és szemléletet kialakítani tanulóinkban népünk anyagi és szellemi valóságáról. Törekvünk tehát arra irányul, hogy erősebbé tegyük valóságérzetüket, fejlesszük reális látásukat. Hisszük, hogy a gyakorlati népismeret, népünk szellemi — erkölcsi énjének megismerése döntően hat hivatástudatuk kialakulására, életpályájuk megválasztására s későbbi életük egész ténykedésére. Munkánktól távol áll a „falukutatás” ködös romantikája és a polgári korok néptudományának az az — alapjában véve reakciós — nép felé fordulása, amely kizárólag a faji jelleg vizsgálatában merül ki.

Ebben a tanévben szerény keretek között szerény munkát végeztünk, mindössze tizennégy-tizenöt fiú és lány mutatott készséget és komoly érdeklődést a néprajzi munka iránt, noha kezdetben több mint negyvenen vállalkoztak erre. Így meg kellett elégednünk annyival, hogy a város periferiájának csak egy részét — Kukucsát — tettük kutatásunk tárgyává, településtörténeti és nyelvi szempontból, a nép anyagi és szellemi műveltségének hagyományait s jelen állapotát vizsgálva. Tehát nem részletmunkát, részletkutatást folytattunk, hanem összefoglalólag közeledtünk a feltárára váró anyaghoz, kerülve a néprajzi monográfiák részletekbe ható módszerét, az egyes tárgycsoportok aprólékos feldolgozását. A benyújtott munkák alapos kiértékelése után láttuk, hogy többre vagyunk képesek. A tanulók törekvése, tárgyszeretete biztosította a vállalkozás színvonalát s valóban figyelemreméltó kutatásokat végeztek. Ez érlelte meg a gondolatot bennünk, hogy a most következő tanévben hozzáfogunk városunk népismereti anyagának rendszeres és kimerítő feldolgozásához és bemutatásához is. Ez bizonyára alaposabb előzetes képzést, szélesebbkörű tevékenységet, fokozottabb tárgyszeretetet kíván a tanulóktól, de számítva a Városi Múzeum néprajzi osztályának anyagi és szaktámogatására, bízunk a gondolat megvalósíthatóságában.

Az elmúlt tanévben a zentai gimnázium „Kukucska népe és mesevilága” címmel hirdetett néprajzi pályázatot a tanulóknak. Ennek az aránylag új településnek a történetét, lakosságának foglalkozását, életmódját, szokásait és

erkölcsi világát, anyagi és szellemi műveltségét bemutató dolgozatoknak általános jellemzésére elmondható, hogy jórészükön érzik, hogy tanulóink a néprajzon elsősorban történelmet értenek s csak másodsorban önálló kutatási eszközökkel és módszerekkel élő tudományágat. Ez részben annak a természetes következménye, hogy az iskolai tantárgyak tanításának történeti-szociológiai módszerét önkénytelenül is alkalmazzák a néprajzi kutatómunkában. Tehát többé-kevésbé kialakult szemléletmódot árulnak el, amely alapjában véve helyesnek minősíthető, de ennek a történelmi látásmódnak vagy módszernek ott is nyomára akadunk, ahol más, esetleg leíró, megfigyelő vagy gyűjtő munkára lett volna szükség. Ennek a fejlődéstörténeti szempontnak az erőszakolása legtöbbször oda vezetett, hogy a város történetét alaposan feltáró munka hiányában sok botlás, tévedés, kétes feltevés és vífatható értékű megállapítás került a dolgozatokba. („Kukucska egyidős a várossal”, „A XVI. században vándoriparosok keveredtek Kukucska népe közé, ezek alapították meg az u. n. Lenti-Kukucsokát.”, „Kukucska 1848-ban épült.”) A pályázók egy része azonban — a népi hagyomány adatait ellenőrizve — helyesen teszi a városnegyed keletkezésének idejét a múlt század közepére.

A másik meglehetősen nagy fogyatékoság — tanulói ifjúságunk rendszeretlen munkájának és pontatlanságának jellemzéséül emlitem meg — igen kevesen jegyezték le a településtörténetre, a kosárfonó és halászlétre, népies elnevezésekre, anekdotákra stb. vonatkozó adatok közlöinek nevét. „Egy öreg halásztól hallottam” — „Egy kosárfonó mesélte” — „A kukucskaiak azt tartják” — ilyen általánosításokkal siklanak el a legértékesebb adatok közlöinek neve, kora, foglalkozása stb. felett s így hiányzik a pályázatoknak a hitelessége, dokumentáló-bizonyító ereje, éppen az, ami a néprajzi dolgozatokban mellőzhetetlen.

Ezektől a tíz-tizenöt gépelt oldalnyi terjedelmű munkáktól a dolgozatok témájánál fogva sem követelhetjük meg, hogy mindenre választ adjanak; a teljesség igényét sokkal alaposabb felkészültségű kutatóknál is sokszor mellőzzük. Az ilyen — mindössze három-négy hónapi stúdiumot igénybevevő munkáknál pedig egyenesen lehetetlen megkövetelnünk a részletes feldolgozást.

Azonban ettől eltekintve a dolgozatok alapvető fogyatékoságaként kell megemlítenem a rajzos dokumentáció szegénységét. Egyetlen egy dolgozat ad elfogadható rajzot a kukucskaiai sajátos „tutajos” házépítésének módjáról s a halászháló kötéséről. A többiek még olyan önként kínálgató s néprajzi szempontból érdekes anyagkörnél is, mint pl. a kosárfonás, teljesen mellőzik az ősfoglalkozásnak, az anyagi műveltség fejlettségének vagy eredményeinek rajzos bemutatását.

Ennyit általában azokról a (tanulóinknál nemcsak ennél a tárgynál megmutatkozó) felületességekről, amelyeket a jövőévi kutatómunkában okvetlenül kerülnünk kell. A dolgozatok azonban mást is megmutattak: elsősorban azt, hogy oktatásügyünk csak nyerhet az ifjúság ilyenirányú foglalkoztatásával. Figyelemreméltó az a kedv és odaadó szeretet, amellyel tanulóink kényelmi szempontokat félretéve az ilyen — az ideológiai nevelés szempontjából is tartalmas munka felé fordul. (A gyűjtőmunka a félévi szünetben, a decemberi s januári havas, esős, hideg hónapokban, sokszor igen kedvezőtlen gyűjtési viszonyok között folyt.) A pályázók közül sokan igen helyesen látták meg a régebben oly gazdag etnikumú városrész néprajzilag értékes anyagának felszívdóságát, a népi gyökerű műveltség elsorvadásának okát a század elején rohamosabban meginduló városiasodásban.

„Megfigyeléseim arra vallanak, hogy nem nagyon mesélős ez a nép, inkább csak élményeit mondja el. Élményekből azonban kifogyhatatlan. Ezek a sok rosszban nyútt életek több rossz emléket őriznek, mint mesét, s nekik a víz csobogása nem költészet, nekik ez valóság. Ezer felől jöttek, ezer felől hozták magukkal szokásaikat, meséiket, s ahogy letelepültek, a vízzel és a szegénységgel vívott keserves harcban elvesztek a magukkal hozott emlékeik is. Az ősi elemeket tartalmazó népköltészeti megnyilatkozások csak a városi hatásoktól távol, a maguk zártságában élők között maradnak meg s élnek tovább, de csak addig, amíg a városi kultúra, a városi szórakozások ki nem szorítják. Kukučka pedig áttért a fejlődésnek arra a fokára, ahol megszakad a nép mesélő ösztönének fonala. Teljesen beolvadt a városba, megszűnt külön világ lenni, meghaltak a mesélő öregek, akik pedig élnek, talán már nem is akarták megtanulni azokat. — Kukučka lakói inkább szeretnek dalolni, mint mesélni, de dalaik értéktelenek, leginkább műdalok. Így Dankó Pistának egyik szerzeményét is népdal fejében énekelték el. Ugyanígy jártam a mesével is, újra hallottam azt, amit gyermekkoromban olvastam a mesekönyvekből.” (Gulyás Gizella, VIb.)

A nehéz életfeltételek, a mindennapos szegénység nem mindig mesetermő talaj, főleg nem az, az ilyen realizisztikus látású s az anyagi világ mindennapos tényeibe ütköző embernél, mint a tiszaparti halász. Azok a kevés mesei elemet magába foglaló, inkább csak a valóságából kiforgatott, eltúlzott történetek, amelyeket tanulóink gyűjtöttek, mind a napi realitások köréből táplálkoznak, a munkával, a szerszámmal, a halászzattal, a Tisza téli vagy nyári életével függenek össze. Apró történeteket mesélnek a szerszámaikról, a „Jancsi-vasról” s a kosárfonók más eszközeiről. A halakat is beszélgetik: „Találkozik a nagy szemű galla a harcsával oszt aszongya a harcsa: hej, galla koma, ha énnekem akkora szemem vóna, mint neked, meglátnám a halászt mikó elindul hazúrú, oszt nem fogna meg. — Feleli a galla: hej, harcsa koma, ha énnekem akkora fejem vóna, mint neked, szétverném a hálót, nem fogna meg a halász.”

Acs József

Kukučkai halászház szobája

Sz. J.: Kukucska világa

Érdekes, hogy hogyan alakítja át a nép a maga képzeletvilága szerint a történelmi eseményeket. Valószínűleg az Eugen-sziget közelsége teremtette meg a kukucsikai ember érdeklődését a táj történelmi multjának egyetlen nagyjelentőségű eseménye, a zentai csata iránt. A csata történetének mondájában felleljük a már jólismert motívumokat is: a bőrhíd és az aranybilincs motívumát.

„Hát az úgy vót, hogy a török gyütt át a bőrhídon, a herceg csapata ára lehetett valahun az Oromparton. A herceg kiatta a parancsot, hogy nehogy lőjenek, amíg ű nem gyün vissza, — azzá emént, az ágyút meg otthatta. De vót neki egy fészemű tűzére, ennek meg sehogy se tetszett, hogy a török anynyira gyün át a bőrhídon, oszt eccé mán nem áhatta, hát közējük durrantott. Épp a híd közepit találta el. Ott is veszett a török. Ezé a herceg arannyal bilincsötötte meg a tűzért.” (Közli Tóth Aurél, VII. o.)

Égészen újszerű a Jázovó népetimológiája a csata történetének másik változatában:

„A török mán a hidat verte, mikó a herceg meghallotta. Fogott egy kis sereget, oszt gyütt Zentára. Mikó ideért, kap egy levelet a császártól, hogy ne támagya meg a törököt, hanem várja meg a nagy csapatot. A hercegnek nem vót ideje elolvasni, mert mán gyütt át a török, hanem nekiment. A török egyik része itt vót, a másik a másik ódalon, oszt mikó a herceg megtámadta űket, a hidat is ellűtték, oszt egymás hátán mentek át a törökök. Egész sziget lett a hullák-bú, embersziget. A szultán feleségivel Jázováná sátorozott, oszt mikó meghallotta, hogy vesztettek, csak azt mondta neki: Jaj Zova, mi lesz velünk! Azé is híjják Jázovának. A többi vezérek írgyelték a herceget, oszt bepöröték a császárná. A császár evette a kardját, oszt lezáratta, hogy kivégzi. De egy napig gondókozott. Másnap hivatta a herceget, oszt nemcsak az ű kardját, hanem az üvét is a derekára kötötte.” (Mesélte Csabi Mihály — közli Gubás Jenő, VI. o.)

A mult babonáinak maradványai még ma is élnek, noha a fejlődés már beköszöntött Kukucska-ba is, megváltozott a városrész néprajzi képe. A régebben zártabb életet élő nép mind szorosabb kapcsolatot tart a várossal, a boszorkány-históriáknak, a „bibájosoknak”, javasoknak, vrácsálóknak és vajkosoknak mind kevesebb a hitelük. Komrásné viselt dolgainak azonban még mindig él az emléke a kukucsikaiak között. A Komrásnéról szóló történetek úgy látszik egygyökerűek a Selóné históriáival, aki azonban a város másik részében, a Tóparton lakott. (1. Banó István: Babonás történetek egy régi zentai boszorkányról. Etnographia LIV. 3—4 szám). Hasonló történeteket mesélnek Szürke Jánosról, akit a nép egyszerűen „Sindisznó” néven ismert. Ma már nincsenek Komrásnék Kukucska-ban. A lakosság új életformái, a földművesiparos-halász szövetkezetek, a fiatalok fölszívódása a gyáripalba, a kötelező nyolcosztályos iskolázás lassan átalakítja Kukucska szellemi arcát, az emberek tudatát. Ezt majdnem minden gyűjtő meg is állapítja s — dicséretükre válják — minden nosztalgától mentesen írják a dolgozatukban: „Ahogy a „Lenti-Kukucska” eltűnt a vágóhíd építésével, épp így számolja fel a fejlődés az emberek gondolkodásának régi formáit.”

Kukucska mesevilágának hősei betyárok (Renkó Kálmán), tolvajok (Tü-zestolvaj Tilinkó), „félkékzalmárok” stb. Valahogy egy kicsit önmagáról is mesél ezekben a mesékben a kukucsikai ember. A lakosság erkölcsi ugyanis meglehetősen szabadosak és lazák. Több történet szól Renkó Kálmánról. Renkó nem a Rózsa Sándor-féle betyárok fajtájából való, noha együtt emlegetik őket. Nem annyira a jogfosztás, a társadalmi kényszerhelyzet állította szem-

be a hatalommal és a törvénnyel, inkább a haramia-ösztön s a társadalmi felelőtlenség. De szegény ember volt, aki a hatóságoknak sok borsot tört az orra alá s talán ezért is annyira otthonos alakja a kukucsikai fantáziának. Elfogásának és halálának történetét ma is mesélik.

„Elfogták Renkó Kálmánt, Szegedre vitték Rádayhó. De akárhogy vallatták, nem akart vallani. Ráday meg aszonta neki: — Megállj, ha reggere nem vallasz, kiszedem a szakállad. — Másnap, ahogy Kálmánt fővítették, ki vót neki szedve a szakálla. Ű maga szedte ki. — Mé' tetted ezt? — kérdezte túlle Ráday. — Azé, hogy az úrnak ne legyen vele dóga! — Ekkó aszonta Ráday, hogy: — Akaszátok oda, ahun megfogtátok! — Föl is akasztották. Még ma is úgy híjják aszt a düllöt, hogy: „Akasztófa-düllő”.

A kukucsikaiaknak a hatósággal való szembenállása teremtette meg a rokonszenvet Renkó Kálmán iránt. Még ma is sajnálják, gyakran szóba kerül a halála. Más változatban így mondják el:

„Zavarták Ráday kutyái Renkó Kálmánt. Má a Sárgapartra vótak, ott osztán Kálmán a nagy partrú egyenest a vízbe ugratott. Úszott át a másik partra. Jobban a túlsó felin vót má a Tiszának, amikó hátrafordút oszt visszakajátot: — Megájjatok Ráday kutyái, ezé még meglakótok! — A pandúrok meg csak lútték utána. Oszt eccé csak látták, hogy Kálmán megmozdul a lován oszt a Tiszába esik.” (Közli Tóth Aurél VII. o.)

Tüzesoltvaj Tilinkó négyszer lopja meg a királyt, ügyessége miatt elnyeri a nép rokonszenvét: „Még ú a földön fölü lesz, semmi bántalma nem lesz, mert annyit megtett, oszt lelket nem ölt.” (Közli Mikes Erzsébet VI. o.) Ennek az általánosan ismert mesének zentai változatát valószínűleg Molnár G. Károlytól, az öreg zentai kosárfonótól hallották a kukucsikaiak. (A kukucsikai népmesékről és eredetükről I. Banó István cikkeit a *Kalangya* 1943 március, április és júniusi számaiban).

Az utca, sarok, oldal, köz, szuk stb. neveket hasonló módon teremti meg a nép mint az Akasztófa-düllötét. Ezeknek az elnevezéseknek eredetét jórészt már homály fedi, de még ma is bőven termi őket a népi képzelet s a kukucsikai fanyar néphumor.

A „Hanyatlóki” kocsma onnan kapta nevét, hogy magos lépcsőin gyakran megbotlott és hanyattesett az ittas ember. Kukucska nyugati részét a „témetőhátúját”, Rómának hívják. A szájhagyomány a névről ezt mondja: „Élt itt egy fazekas. Messzirúgyútt ember vót, oszt aszt híresztelte, hogy ú mán bejárta a félvilágot. Járt mán Rómában is a pápánál. Dehát az is igaz, hogy a messzirúgyútt ember aszt mond, amit akar. Csak legyen, aki ehiggye. Az emberek meg ehitték neki. Ráérő idejiben kiült a háza elé a lócájára, szájába vette a hosszúszáru pipáját, aminek kupakját ű maga csinálta, oszt kidülesztette a hasát, ami vót neki jókora. Így pipázgatott. Az emberek meg összesúgtak: — Nézzétek a római pápát! — Így asztán ű Pápa lett, a környék meg ahun lakott — Róma. Az maratt ma is.” (Tóth Aurél közlése).

A „Nikšička” utcanévnek népetimológiája: „Nyikszí” utcája (Balog Erzsébetről, akinek házában valamikor híresek voltak a farsangi mulatozások). A Tóni-folyó (a vágóhid mellett három-négy méter mély kanális) nevének eredetére már nem emlékeznek, valószínűleg a kukucsikai ember hiúsága vagy énérzete nevezte ilyen névvel a kanálist.

Kukucska a nevében őrzi az elég gyakori veszedelemnek emlékét; a Tisza kiáradását. Az apró, rozzant házak — ha ugyan megmaradtak egy-egy áradás után — a gyakori utcafeltöltések, sokszor pedig a félméteres iszaplerakodá-

sok után ablakukkal majdnem egy szintre kerültek a kocsiúttal, úgy hogy lakóiknak valósággal fel kellett kukucskálniok az utcára, ha ki akartak tekinteni házukból. Mások szerint a lakosok még nagy árvíz esetén sem akarták elhagyni házukat, inkább a padlásra húzódtak fel a víz elől s onnan kukucskáltak, lesték a víz lehúzóását. Itt jegyezzük meg, hogy a „tutaj”-ház onnan kapta nevét, hogy könnyen dacolt az árvízzel is. Az ilyen ház úgy készült, hogy a házhely négy sarkára oszlopokat vertek le, ezek közé fűzfavesszőből fontak „falat”, majd kívül-belül betapasztották. A víz legfeljebb a tapasztást mosta le, a fonott fal megmaradt s a víz lehúzóása után újra lehetett tapasztani. A vertfalú ház viszont összedőlt. Ma már nem építenek így, az állandó feltöltések viszonylag biztonságossá tették a kukucsikai házakat az árvíztől.

Igen érdekesek a csúfnevek („ráadott nevek”), amelyekkel Kukucska lakói kedveskedtek egymásnak. Saját bevallásuk szerint sokszor nem is tudják egymás „rendes” nevét. A kézbesítők és a postások néha napokig keresik a címzettet míg ráakadnak.

„Sindiszno” (Szürke) János borostás, szakállas arcáért kapta a nevét. „Brekusz” Gábor gyermekkorában nyerte ezt a nevet, mert a kecskebékákat fújta fel szalmaszálon. „Cibak” Franci — mint mondják — olyan kemény kenyeret süttött, mint a cibak. Egynéhány csúfnév foglalkozást, szokást vagy testi fogyatékoságot örökít meg: Késsorfogú (két sor foga nőtt), Gyalogorvos, Végigüres, Ügyesbajos, Pappacska, Szopik, Hazuckó, Cenzár, Gyáras Maris (háza helyén valamikor kénes „masinát” gyártottak).

A folklóre nem öncélú tudomány. Főleg nem az az iskolában, ahol a kutatás eredményeit nem halott kartotékok szaporodásával, a cédulák, jegyzetek, adatok számszerű növekedésével mérjük, hanem úgy, hogy mennyire tudta a kutató lelkivé váltani a hallott vagy lejegyzett népismereti anyagot, mennyire tudott azonosulni a feltárt problémákkal, elleste-e, megismerte-e a népszemlélet- és gondolkodásmódját, megértette-e életformáit, lelkiségét. Ha ezt elértük akkor könnyebb dolga lesz az iskolában a történelem, irodalom, a földrajz, a filozófia tanárának is. Az iskola — minden korban és minden fokon — egy kicsit hajlamos arra, hogy elintellektualizálja az életproblémákat, a tanár pedig arra, hogy a négyfal közötti nevelőmunkán kívül a tanulás, legfeljebb az olvasás kérdésévé tegye a tanuló életszemléletének kialakulását. A magyar iskolákban — ezzel a ténnyel szembe kell néznünk — még ma sem rendelkezünk elegendő számban olyan oktató-nevelő szakemberrel, aki pl. a történelmi őskort a múzeumban, az államépítést a termelők tanácsának ülésén tanítaná vagy taníthatná, a nyelvjárások megismerését pedig a tanulók néprajzi kutatásaival mozdítaná elő. Nem térünk ki arra, hogy miért. Éppen ezért tartom célravezetőnek az ismeretek gyarapítására, a gyakorlati és reális életszemlélet kiformalására a tanulóifjúság néprajzi gyűjtőmunkáját, ennek a tevékenységnek pedagógiai-nevelői értékéről vagy tárgyi eredményeiről nem is szólva, noha ezek sem lebecsülendők. A zentai múzeum néprajzi körkérdésére pl. huszonnégy, földolgozási módjában és tartalmában is igen értékes dolgozatot nyújtottak be a gimnázium felsőbb osztályainak tanulói Bácsföldvár, Vrbiča, Csantavér, Tornajos, Felsőhegy, Ada, Torda, Csóka, B. Arangyelóvó, Török Kanizsa, Jázovó, Dolina, Osztójityevó, Mohol, Topolya, Temerin, Adorján és Martonos tárgyi néprajzi anyagából: népviselet, szoba-konyha berendezés, háttár-, düllő-, település-elnevezések tárgyköréből.

A pedagógusnak nem lehet izgalmasabb munkája, mint megfigyelni: hogy foglalja rendszerbe a tanítvány az előtte feltáruló világot, mit látott meg belőle, mi az, ami felett — mint számára érdektelen néprajzi jelenség felett átlép, mi az, ami a kutatás ösztönét felkelti benne. Minden feleletnél, szabályos leckefelmondásnál gazdagabb, többet eláruló, hitelesebben valló kép ez — egy néprajzi dolgozat képe — a tanítványról, aki szemlél, gyűjt s megfigyeléseinek lejegyzéséből eléd lép a tanítvány, akit te tanítottál meg szemlélődni, a tudomány eszközeivel élni, az emberekkel érintkezni és bánni tudni.

Sz. I.

Ács József

Kukucsikai részlet